

DOI: <https://doi.org/10.61825/r1.2024.v501.15>

Jarosław Kuczer*

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1344-3973>

e-mail: j.kuczer@wpa.uz.zgora.pl

**SZLACHCIC, RYCERZ, BARON, HRABIA, KSIĄŻĘ.
BADANIA NAD XVI-XVIII-WIECZNĄ SZLACHTĄ
POŁUDNIOWEJ CZĘŚCI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO**

NOBLEMAN, KNIGHT, BARON, COUNT, DUKE: RESEARCH ON
THE 16TH/17TH CENTURY NOBILITY OF THE SOUTHERN PART
OF THE LUBUSKIE VOIVODESHIP

Keywords: nobleman, knight, baron, count, duke, Lubuskie Region.

The aim of this article is to present the achievements of the historical community at the Institute of History, University of Zielona Góra, regarding the research on the nobility of the Silesian-Greater Poland-Lusatian-Brandenburg borderland from the 15th to the 19th century. This research has been ongoing since 1999, initiated and overseen by Kazimierz Bartkiewicz and Wojciech Strzyżewski within the Department of General and Polish History of the 16th-18th Centuries. The article outlines a wide range of topics that continue to inspire research, including public history, economic history, property history, social stratigraphy, history of noblewomen, the nobility's involvement in military and diplomatic matters, their participation in administrative life, the operation of state assemblies

***Jarosław Kuczer** – doktor habilitowany nauk humanistycznych w dyscyplinie historia, profesor uczelni; zainteresowania naukowe: historia prawa niemieckiego w XVI-XVIII w., historia administracji, dzieje szlachty niemieckiej, historia społeczności żydowskiej na obszarach niemieckojęzycznych, kronikarstwo miejskie (XVI-XX w.) na obszarach kulturowo niemieckich.

with noble representation, promotions, engagement in national politics, and the development of noble residences.

SZLACHCIC, RYCERZ, BARON, HRABIA, KSIĄŻĘ. BADANIA NAD XVI-XVIII-WIECZNĄ SZLACHTĄ POŁUDNIOWEJ CZĘŚCI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

Słowa kluczowe: rycerz, szlachcic, baron, hrabia, książę, ziemia lubuska.

Artykuł ma na celu prezentację dorobku środowiska historycznego, skupionego przy Instytucie Historii Uniwersytetu Zielonogórskiego, dotyczącego badań nad historią szlachty pogranicza śląsko-wielkopolsko-łużycko-brandenburskiego w okresie od XV do XIX w. Prace prowadzone były od 1999 roku z inicjatywy i pod kierownictwem oraz opieką naukową Kazimierza Bartkiewicza oraz Wojciecha Strzyżewskiego w Zakładzie Historii Powszechnej i Polski XVI-XVIII w. Przedstawiony został zakres opracowanych i wciąż zajmujących wyobraźnię badawczą tematów, takich jak: historia publiczna, historia gospodarcza, majątkowa, stratygrafia społeczna, historia szlachcianek, zaangażowanie szlachty w sprawy militarne, dyplomatyczne, udział w życiu administracyjnym, funkcjonowanie zgromadzeń stanowych z udziałem szlachty, awanse, udział w polityce o charakterze ogólnopolskim, rozwój sieci siedzib szlacheckich.

Badania ukierunkowane na zagadnienia odnoszące się do egzystencji szlachty południowej części obecnego województwa lubuskiego prowadzone były już w XIX w. Początkowo nie odbywało się to w sposób zorganizowany, skoordynowany, a ich wyniki często prezentowano w sposób przypadkowy, bez przygotowanej przemyślanej koncepcji metodologicznej. Były one jednak o tyle cenne, iż u ich podstawy stało wykorzystanie wielu nieistniejących już materiałów źródłowych zgromadzonym niegdyś w Archiwum Miejskim we Wrocławiu (*Staatsarchiv zu Breslau*), istniejącym od 1811 roku, oraz w archiwach rodzin i rodów szlacheckich, oraz arystokratycznych przechowywanych bezpośrednio w kancelariach prywatnych. Dlatego też już na wstępie możemy uściślić, iż ten etap został zamknięty z końcem II Wojny Światowej. Choć niemieccy historycy nigdy nie porzucili rozważań nad zagadnieniem, to ilość zniszczonych dokumentów oraz ich rozproszenie tak wówczas, jak i dziś szczególnie utrudniało pracę zarówno naszym kolegom zza Odry, jak i nam. Dlatego też wreszcie ten nurt badawczy został zarzu-

cony i nie był podejmowany aż do przemian politycznych 1989 roku i rozbudzeniu wyobraźni środowisk badawczych zarówno w Polsce, Czechach, jak i w Niemczech. Okres po 1945 roku stanowił o zarzuceniu tematyki odnoszącej się do elit tworzonych przez społeczność szlachecką z powodów wyłącznie ideologicznych, na rzecz badań nad, jak to nazwano, „zrywami narodowymi i emancypacją chłopstwa”. Po okresie niespiesznego rozwoju myśli nad formą, sposobem przekazu, a przede wszystkim modelu analiz, pierwszych prób, po ok. 2000 roku (umownie) nastąpiła intensywna faza publikacyjna trwająca po dziś dzień. W niniejszym artykule chcielibyśmy odejść jednak od chronologii na rzecz charakterystyki problemowej i omówimy pokrótce pola badawcze dotyczące omawianych kwestii.

Podstawę badawczą dzisiejszych badań stanowią przede wszystkim materiały archiwalne, XV-XVIII-wieczne kroniki, kodeksy prawa, manuskrypty i druki opisów funkcjonowania ustroju i społeczeństwa śląskiego, czy szczególnie dokładne prace biograficzne i genealogiczne z XVIII-XX wieku. W odniesieniu do podstawy źródłowej należy przede wszystkim wymienić tu szerokie kwerendy w archiwach takich jak Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Państwowe we Wrocławiu (APW, księstwo glogowskie, księstwo żagańskie) Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (akta majątków, np. Majątek Zabór), Österreichisches Staatsarchiv (Allgemeines Verwaltungsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerrarchiv), Narodni Archiv Praha (Česká Dvorská Kancelář), Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. Z uwagi na wyżej wspomniane rozproszenie dokumentów i akt, źródła docelowe po dziś są odnajdywane w miejscach, gdzie nie można się ich spodziewać, a nawet gdzie nie powinno ich być. Przykładowo opis podróży lennej i samego aktu homagialnego z 1675 roku w Wiedniu, księcia Georga Wilhelma IV Piasta legnicko-brzeskiego trudno było spodziewać się w Stadtarchiv w Sachsen-Anhalt w Halle, pierwszego manuskryptu pełnego pruskiego przedstawienia ustroju polityczno-społecznego z 1740 roku w Haus-, Hof- und Staatsarchiv w Wiedniu, czy ilustracji nieznanej księżnej Śląska, Teresy Lubomirskiej von Althenbockum w zbiorach Nationalbibliothek Wien.

Mówiąc o funkcjonowaniu szlachty na omawianych obszarach, należy zaznaczyć, iż mówimy o najdalej na północ wysuniętej części historycznego Śląska, którą stanowiły głównie księstwo glogowskie, księstwo żagańskie i księstwo krośnieńskie (wyłączone spod władztwa habsburskiego, podległe Brandenburgii), które w okres nowożytny weszły jako jedne z 16 księstw tej historycznej krainy. Księstwo glogowskie było politycznie bezpośrednio podległe cesarzowi rzymskiemu, jako księstwo dziedziczne (*Erbfürstentum*), a księstwo żagańskie pozostawało księstwem lennym (*Lehenfürstentum*) pod

rządami książąt saskich, od XVII w. Albrechta von Wallenstein, a następnie rodu hrabiowskiego Promnitzów. Księstwo głogowskie obejmowało dzisiejsze, lubuskie obszary okręgów/weichbildów (*Kreis/Weichbild*) takich jak weichbild świebodziński, zielonogórski. Księstwo żagańskie terytorialnie obejmowało weichbild żagański, przewozki i nowogrodzki, a krośnieńskie weichbild krośnieński. Pozostałą, słabiej reprezentowanych w badaniach część stanowiły południowo-wschodnie obszary dzisiejszego województwa, wraz ze Wschową. Chodziło tutaj naturalnie o terytoria graniczne z Rzeczypospolitą Obojga Narodów. Mówiąc więc o przeszłości szlachty na obszarze dzisiejszego województwa lubuskiego, będziemy mówić niemal wyłącznie o szlachcie północnośląskiej.

Okres XVI-XVIII w. na omawianym terenie charakteryzował się podziałem na okres jagielloński do 1526 roku, okres habsburski – 1526-1740 i okres pozostawiania Śląska pod rządami Hohenzollernów (1740/41-1806). Oczywiście i po tym okresie królowie pruscy pozostali władcami Śląska, którymi pozostawali też jako cesarze niemieccy do 1917 roku i abdykacji Wilhelma II, jednak wówczas szlachta ewoluowała do grupy ziemiaństwa (pozytywnie rozpatrywane junkierstwo) i jej funkcjonalność społeczna miała już odmienny charakter. Ramy rozwojowe i podłoże dziejowe były już całkiem inne i nie można łączyć tych okresów ze sobą.

Problematyka omawianych prac pozostaje szczególnie zróżnicowana. Znajdziemy tu zarówno wydawnictwa źródłowe, prace przyczynkarskie, w których omówione zostały kwestie w sposób zawężony do jednego, dwóch aspektów, jak i prace monograficzne, wielowątkowe, szeroko i syntetycznie traktujące o zagadnieniach dotyczących życia szlachty często nie tylko głogowskiej, czy żagańskiej, ale i ogólnośląskiej w ogóle. W tej pierwszej grupie znajdziemy dużą ilość artykułów, w drugiej nawet prace poziomu dysertacji doktorskiej lub habilitacyjnej. Wśród publikacji znajdziemy również interesujące rozwiązania dotyczące nauk pomocniczych historii w odniesieniu do heraldyki i sfragistyki szlacheckiej. Dorobek dotyczący tematu w ciągu ostatnich dziesięcioleci osiągnął nieplanowaną nawet wcześniej jakość. Łącznie możemy dziś mówić o przeszło pół tysiąca pracach, przez które trzeba przebrnąć, aby móc te badania kontynuować. Z uwagi na taką liczbę, w pracy zostaną zacytowane prace i najbardziej wartościowe i najbardziej reprezentatywne, do których odsyłamy jako do bazowych, umożliwiających podjęcie ewentualnych, dalszych prac i zawierające wiele cennych wskazówek.

Znaczna część dorobku została zawarta w formie części monografii tematycznych poświęconych szlachcie w ogóle, wydawnictwach pokonferencyjnych, jak i szeregu artykułów w periodykach takich jak „Zeitschrift für

Geschichte und Alterthum Schlesiens", „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau", „Rocznik Lubuski", „Studia Zachodnie", „Sleski Sbornik", „Prague Papers", „Opera Historica", „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka", ale również na łamach czasopism popularnonaukowych (z perspektywy formy prezentacji wyników badań) takich jak „Pro Libris".

Prace odnoszące się do dziejów szlachty w południowej części województwa lubuskiego prowadzone były i są dziś głównie przez badaczy zorganizowanych w Uniwersytecie Zielonogórskim (Kazimierz Bartkiewicz, Wojciech Strzyżewski, Tomasz Jaworski, Małgorzata Konopnicka, Jarosław Kuczer, Marcin Maciejewski), częściowo Uniwersytecie Wrocławskim (Kazimierz Orzechowski, Marian Ptak), przez osoby bliżej związane ze środowiskiem historycznym UZ, choć niebędących jego pracownikami (Tomasz Andrzejewski, Marek Nowacki). Czasem o szlachcie tych terenów traktują jednak i prace historyków czeskich (Petr Maťa, Jiří Brňovják) i niemieckich (Norbert Conrads).

Tytuł artykułu odnosi się do istnienia na omawianym obszarze czterech podstawowych grup szlacheckich, mianowicie szlachty, rycerstwa, baronów, hrabiów i książąt. O ile w Polsce tytuły szlacheckie nie były nadawane, a szlachta już *ipso per se* była grupą elitarną, to na terenach kulturowo niemieckich i czeskich szlachta była rozbita w zależności od posiadanego tytułu i rodzaju majątku. Wchodzenie w skład szlachty (*Einfacher Adel*), znaczyło tyle, co stać dopiero na progu tego stanu. Kolejno dopiero przez pozyskanie wymienionych tytułów zdobywano sobie pozycję pośród „równymi sobie". Wyżej od szlachty zwykłej obserwujemy więc określanych w języku niemieckim: rycerz, baron, baron Rzeszy, hrabia, hrabia Rzeszy, książę (*Ritter, Freiherr, Reichsfreiherr Graf, Reichsgraf, Fürst/Herzog*).

Otwarcie prezentacji wyników badań miało miejsce w milenijnym, 2000 roku. Wówczas to na łamach Rocznika Lubuskiego ukazał się szereg artykułów pod wspólnym tytułem „Szlachta Pogranicza śląsko-wielkopolsko-lubuskiego XVI-XVIII wiek)" pod redakcją Kazimierza Bartkiewicza. Jego kontynuację stanowiło wydanie rok później Rocznika Lubuskiego pod redakcją Wojciecha Strzyżewskiego opatrzonego tytułem „Rola szlachty w kształtowaniu oblicza społeczno-gospodarczego Nowej Marchii (XVI-XVIII wiek)". Znamienne jest, iż na potrzeby wydawnictwa zebrano i zaainspirowano do współpracy zarówno pracowników naukowych, archiwistów, jak i regionalistów czy popularyzatorów historii. Dało to sumpt dla rozbudzenia wyobraźni o odważniejszego przystąpienia do badań nad tematem, co w przyszłości obrodziło w efekty, których trudno było się wcześniej spodziewać.

Problematyka badań okazała się szczególnie pojemna:

Spisy szlachty, spisy dóbr, listy homagialne

Podstawę dla opracowywania zagadnień związanych z dziejami szlachty XVI-XVIII w. na omawianym obszarze stanowiły wydawnictwa źródłowe spisów dóbr ziemskich. Pozwoliły one na dokonanie podstawowych ustaleń związanych zakresem występowania stanu, potwierdzeniem występowania na danym obszarze poszczególnych rodzin szlacheckich, ich tytułu, stanu posiadania, wyznania, sprawowanych urzędów, etc. W początkowej fazie istotnym było bowiem ustalenie informacji podstawowej, mianowicie skonstruowanie kompletnego wykazu nazwisk. Ich liczba spowodowała jednak, że były one wydawane również w trakcie prowadzenia badań. Czas publikacji tego typu prac rozciąga się w okresie od lat trzydziestych XX w. po dziś dzień. Odnosił się tak do księstwa głogowskiego (Konopnicka 2012, s. 184-197; Kuczer, Strzyżewski 2007), żagańskiego (Steller 1937, 1942, 1967, 1970a, 1970b; Kuczer 2008a, s. 187-194), jak i krośnieńskiego (Schwartz 1928) oraz do całości obszaru śląskiego dla okresu 1740-1806 (Konopnicka 2012, s. 21-48). Etapy wydawnicze były połączone również z wydawnictwami odnoszącymi się i do innych części Śląska, takich jak księstwo świdnicko-jaworskie (Kuczer), czy legnickiego (Kuczer, Maciejewski) i brzeskiego (Kuczer), i tym samym stanowiły element szerszego planu edycji. Spisy dóbr ziemskich publikowane były na łamach czasopism naukowych, takich jak wspomniane już „*Studia Zachodnie*”, „*Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*”, czy wydawnictw monograficznych (wyżej: księstwo głogowskie, księstwo żagańskie). Czasami, dzięki zupełnemu przypadkowi, udało się też ustalić miejsca przechowywania spisów tworzonych przez przedwojennych, niemieckich historyków, które do dzisiaj przetrwały w postaci manuskryptów.

Nauki pomocnicze historii

Podstawą dla późniejszych, szerszych analiz były również osiągnięcia nauk pomocniczych historii, głównie genealogii, heraldyki i sfragistyki. Pierwsze prace z tego zakresu sięgały nawet XVII w. W badaniach genealogicznych odnajdziemy opisanie dziejów całych rodów lub życiorysy pojedynczych postaci przynależących do stanu, co stanowi często podstawę dla tworzenia późniejszego systemu eksplanacyjnego. Pierwsze prace były właśnie monografiami rodów. Są to publikacje „egzemplifikacyjne”, traktujące o życiu i dziejach szlacheckich, noszące miano prozopograficznych. Ponieważ omawiane w nich treści szczególnie elementarnie traktują o losach rodów, przynależą jednocześnie częściowo do genealogicznych rozważań, ale i mogą być traktowane jako rodzaj bazy źródłowej tworzonych badań w skali meta

(Barth 1883; Idem 1891; Klopsch 1818; Knobelsdorff 1976; Knothe 1879; Strzyżewski 1998; Idem 2006, s. 139-146; Andrzejewski 2007; Konopnicka 2008a, Idem 2008b; Kuczer 2006, s. 97-110; 2008b, s. 104-110). Kolejno interesującymi wynikami prowadzenia prac może poszczycić się heraldyka. Szeroki wybór nowoczesnych przedstawień odnoszących się do konstrukcji herbu, jego przełożenia na wizerunek prezentowany na pieczęciach szlacheckich, przyniosły prace naukowe z tego zakresu ukazujące się aż do dzisiaj. Cieszą się one dużym zainteresowaniem, na co wpływ ma zapewne fakt, iż oparte zostały o nieznaną i zaginioną często symbolikę. Badania z tych ostatnich dziedzin silnie wspierały próby uchwycenia rozwoju szlachty i jej awansów społecznych w kierunku arystokracji, proces starań o tytuły barona, hrabiego, czy księcia. Wszystkie z odnośnych badań dotyczyły przede wszystkim rodzin von Berge, von Bieberstein, von Fernemont, von Kittlitz, von Kottwitz, von Promnitz, von Rechenberg, von Reuss, von Schönaich, von Seydel, von Stentsch (Rechenberg 2016; Strzyżewski 1993, s. 81-87; Idem 1996, s. 137-144; Idem 2000; Idem 2005, s. 143-150; Idem 2008, s. 79-90; Idem 2009; Idem 2011, s. 31-37; Konopnicka 2017, 2018; Kuczer 2004, s. 75-88).

Ewolucja stanu szlacheckiego

Kolejno starano się sformułować istotę i proces powstawania, rodzenia się stanu szlacheckiego na obszarze południowej części województwa lubuskiego. Tematyce tej poświęcone zostały odpowiednie ustępy badawcze w poszczególnych monografiach oraz publikacje dotyczące poprzedzającej pojawienie się stanu szlacheckiego grupy rycerstwa (Jurek 1998, Kuczer 2007, s. 45-60; Idem 2012, s. 19-54). Omówiona w nich została migracja rycerstwa w okresie do końca XV w., zwłaszcza jej turyńskie, saskie, bawarskie, miśnieńskie, brandenburskie, łużyckie i wreszcie polskie pochodzenie. Dla okresu od XVII w. poszukiwano ponadto dalszych dróg rozwoju szlachty w kierunku uzyskania statusu szlacheckiego, a później i arystokratycznego, przez rody rodzime, jak i rody czeskie, niemieckie, francuskie, hiszpańskie, włoskie, luksemburskie, holenderskie, pruskie, szkockie, szwedzkie, włoskie (Kuczer 2018, s. 163-173).

Stratygrafia społeczna

Bezpośrednim mianownikiem badań pozostawało ustalenie szeroko pojętej stratygrafii społecznej szlachty. Ustalenie tytulatury i relacji jej posiadaczy względem siebie. Było to o tyle istotne, że w historiografii polskiej tego typu problem nie występuje w ogóle, bądź pojawia się jedynie marginalnie i nie jest znany szerzej. Jego omówienie wymagało dokonania wielopłaszczyznowych analiz form tytularnych szlachcica, mana, włodyka, rycerza, barona, hrabiego, księcia oraz rodzenia się arystokracji, tzw. *Herrenstandu*.

W tym względzie równie ważne było pojawienie się tzw. szlachty urzędniczej (*Beamtenadel*, *noble de robe*) oraz „młodej” szlachty z przywileju (*Briefadel*) w XVII w. (Konopnicka 2008c; Strzyżewski 2009, s. 32-48; Kuczer 2007, s. 71-78; Idem 2010, s. 111-142; Idem 2019, s. 1-13; Maciejewski 2022, s. 21-37).

Aspekty historyczno-prawne

Innym zagadnieniem pozostaje rozstrzygnięcie wielowątkowych zagadnień dotyczących ram prawnych funkcjonowania szlachty, przywilejów niosących ze sobą „wolność do” pełnienia urzędów, zasiadania w gremiach parlamentarnych oraz prowadzenia wszelkiej działalności o charakterze ekonomicznym i udziału w życiu publicznym księstw w ogóle. Tutaj znajdziemy również kwestie związane z prawem szlacheckim, analogicznie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów określanym jako „prawo pospolite”, tutaj „prawo rycerskie” (*Ritterrecht*). To właśnie indywidualne prawa szlachty, wyłączność związana z angażowaniem się jej przedstawicieli na poszczególnych polach życia społeczno-politycznego stanowiła o fenomienie stanu (Ptak 1992; Orzechowski 1979; Kuczer 2007, s. 54-60; Idem 2013, 82-97).

Partycypacja w życiu publicznym

Wychodząc z powyższych ustaleń, w badaniach zajęto się kwestiami związanymi z pracami przedstawicieli szlachty w administracji królewskiej, elektorskiej, książęcej na terenie księstwa głogowskiego, żagańskiego i krośnieńskiego. Odnosiło się to zarówno do jej udziału w szerszych, ogólnopolskich gremiach przedstawicielskich (Sejm Śląski – *Fürsten und Stände*), sejmikach poszczególnych księstw, sejmikach weichbildowych (okręgowych), sprawowaniu funkcji królewskich starostów księstw, oraz funkcji stanowych, takich jak starosta weichbildowy, asesorowie sądów lennych i cudowych, pełnomocników stanów ziemskich, starszych ziemskich w okresie jagiellońskim i habsburskim, a w okresie pruskim dotyczące przykładowo urzędów landratów, etc. (Ptak 1992; Konopnicka 2011, s. 44-56; Kuczer, Strzyżewski 2007, s. 101-129; Kuczer 2007, s. 101-129; Idem 2013, s. 123-239; Idem 2019, s. 559-573). W oparciu o dokonane badania na tym polu oraz szeroką, unikatową analizę nieznanego dotąd materiału źródłowego, możliwe było stworzenie systemowego obrazu karier szlachty w okresie pruskim (1740-1806). Tego typu rozważania są zawsze kolejnym krokiem ku lepszemu zrozumieniu zjawisk dziejowych, jest to ich najwyższy etap (Konopnicka 2014).

Aspekty militarne

Interesującym zagadnieniem pozostają również kwestie związane z militarnymi „zajęciami” szlachty i jej zaangażowaniu w prace i posłudze wojskowej. Do dziś dysponujemy już dość szerokim omówieniem zarówno angażu

i karier szlachciców głogowskich w armiach habsburskiej i pruskiej, pozyskiwania dla siebie kolejnych stopni wojskowych, oficera, generała, lejtnanta, dowódcy kawalerii itd. również w armii polsko-litewskiej, jak i wojsku saksońskim. Liczne prace odnoszą się ponadto do tzw. wojska stanowego, czyli pospolitego ruszenia, miejsca księstw głogowskiego i żagańskiego w systemie obrony potocznej (*Schlesische Deffensionsordnung*), sposobie zarządzania obronnością, struktury dowodzenia, ilości wystawianego wojska, sposobów dokonywania musztr i okazowań wojska zarówno w miastach stołecznych księstw, jak i w miastach weichbildowych (Ptak 1991, s. 235-236; Idem 2001, s. 26-35; Konopnicka 2014, s. 101-211, Kuczer 2007, s. 141-157; Idem 2010, s. 229-250; Idem 2018, 21-46).

„Ekonomika” szlachecka

Inny rozdział badań nad szlachtą południowej części dzisiejszego województwa lubuskiego, mianowicie „ekonomika” szlachecka, omawiana była wielopłaszczyznowo, wychodząc z perspektywy prawnych podstaw do posiadanych majątków oraz analiz rodzajów dóbr, jakie grupa ta dzierżyła. Chodzi tu o posiadanie na dwojakim rodzaju praw, mianowicie polskim i niemieckim. Pośród rodzajów dóbr wymieniano przede wszystkim dobra allodialne i dobra lenne. Pierwsze były dobrami o własności zupełnej, drugie dobrami o własności półpełnej, podlegające ściślejszej kontroli władcy, na wzór zachodnioeuropejski. Ponadto wymieniamy tu dobra posiadające charakter fideikomisu (*Fideicomis*), majoratu (*Majorat*), wolnego państwa stanowego (*Freie Standesherrschaft*), księstwo (*Fürstentum*), a także niespotykane nigdzie indziej lenna zamkowe (*Burglehen*) i dobra zastawne (*Pfandschillingut*). Dopiero zrozumienie tak zarysowanej rzeczywistości i szachownicy dóbr umożliwiło analizy zachowań szlachty o charakterze ekonomicznym, mianowicie udziału w produkcji rolnej, handlu, warzelnictwie piwa, produkcji wina, hodowli bydła, trzody chlewnej, ryb, warzelnictwa soli, wydobywania i obróbki rudy darniowej. Szczególnie ważnym momentem pozostaje zrozumienie funkcjonowania całościowych majątków szlacheckich, udział szlachty w życiu miast prywatnych szlachty, działalność osadnicza (Ptak 2006, s. 96-103; Kuczer 2007).

Dziedzictwo i wymiar kulturowy

Niezwykle istotny dla omawianej problematyki pozostaje wymiar kulturowy. Tutaj zaliczymy kwestie dotyczące życia codziennego, podstaw materialnych egzystencji szlacheckiej takich jak siedziby i dworki, wykształcenie, kwestie związane z budowaniem prestiżu, rangi, autorytetu, autoprezentacją, ubiorem, uroczystościami homagialnymi (hołdami lennymi), etc. (Kuczer 2017, s. 69-81; Idem 2022, s. 67-91; Idem 2013, s. 137-163). W wymiarze zagadnień

kulturowych pozostaną też w przyszłości badania z nurtu gender studies, odnoszące się bezpośrednio do historii kobiet, w tym przypadku szlachcianek. Niestety pierwszy artykuł w tej materii został zaprezentowany po 20 latach badań i poszukiwań i był też raczej owocem przypadkowych poszukiwań niż możliwości analizy konkretnych zespołów archiwalnych, czy prac o charakterze genealogicznym. Te szczególnie „skąpo obchodzą się” z tematem i na dziś nie ma możliwości prowadzenia poszukiwań i wysnuwania wniosków szerszych niż pojedyncze przyczynki (Kuczer 2023, s. 154-165).

Religijność szlachecka

Kolejnym elementem rozważań pozostawała szeroko rozumiana religijność szlachty. W okresie XVI-XVIII w. związana była ona przede wszystkim z tematyką konfliktu wyznań katolickiego, protestanckiego w konfesjach luterkańskiej i kalwińskiej. Ponadto dotyczyła ona kwestii wspierania budownictwa kościelnego, edukacji zorientowanej na konkretny odłam chrześcijaństwa, działalności fundatorskiej. Problematykę tę znamionuje silne piętno polityczne, gdyż w okresie habsburskim szlachta katolicka pozostawała zwyczajowo silnie związana politycznie z domem panującym i jemu zawdzięczała apanaże i możliwość sprawowania urzędów. Sytuacja ta uległa zmianie w czasach rządów Hohenzollernów po 1740 roku, kiedy to protestancki władca, Fryderyk II, już w kolejnym roku swego panowania podniósł do rangi niższych (młodszych) książąt (*Fürst*) ród Schönaich-Carolath (Dolański, Konopnicka 2000, s. 51-77; Kuczer 2005b, s. 121-136; Idem 2009a, s. 47-54; Idem 2009b, s. 29-41).

Edukacja i szkolnictwo

Osobnym badaniom poddane zostały kwestie związane z edukacją szlachty, zwłaszcza tą o profilu kalwińskim i luterkańskim. Jest tutaj mowa o edukacji synów szlacheckich zarówno na etapie szkolnictwa niższego, jak i wykształcenie gimnazjalne i uniwersyteckie. Udało się bowiem prześledzić peregrynację szkolną, głównie młodych arystokratów, do ośrodków w Bolonii, Padwie, Ferrarze, Paryżu, Lejdzie, Halle, Wittenberdze, Krakowie, czy Pradze. Możliwe było również rozpoczęcie prac nad analizą tzw. *Kavalierstour*, czyli podróży kawalerskich, kształcących szlachciców. Umożliwiła to zwłaszcza szczegółowa analiza dzieł historyków niemieckich z XIX w. skoncentrowanych nad dziejami danych rodzin lub na podstawie już nieistniejących materiałów opisujące życiorysy pojedynczych osób. Związku szlachty ze szkolnictwem miały i inny wymiar. Jej reprezentanci, jak przykładowo rodzina von Schönaich, występowali czasem w roli fundatorów. Tak powstała, jeśli nie słynna, to znana w środkowej Europie Akademia w Bytomiu Odrzańskim, tzw. *Schönaichianum*, gdzie mieli prawo kształcić się przede

wszystkim szlachcice. Część z nich studiowała za opłatą, choć były i miejsca dla osób ze szlachty zubożałej, pozbawionej środków na naukę. Bytom Odrzański był w owym okresie stolicą wolnego państwa stanowego o niemal pełnym statusie księstwa, ośrodkiem rozpoznawalnym na mapie jako centrum władzy (Burda 2007; Kuczer 2009b, s. 29-41).

Uwagi końcowe

Po ponad dwóch dekadach badań nad dziejami szlachty lubuskiej, czy historycznie północnej części Dolnego Śląska widoczne jest nie tylko lawinowo rosnące zainteresowanie tematyką, ale i same efekty tego zainteresowania. Poprzez badania nieocenione ustalenia zostały poczynione przez regionalistów, archiwistów, po prace środowiska naukowego. Historia szlachty jest przedstawiana na wykładach otwartych o charakterze popularnonaukowym, prelekcjach, odczytach w szkołach, muzeach, bibliotekach, wymianę myśli zapewniają liczne organizowane konferencje. Publikacje obejmują wydawnictwa monograficzne, redakcyjne, czasopisma naukowe i popularyzujące naukę.

Przedstawiona problematyka badawcza jest jedynie skrótowym sformułowaniem stanu faktycznego. Poszczególne, przytoczone elementy składające się na rezultaty działań podejmowanych ramach szerokiej współpracy są często rozsadzane przez nowoczesne możliwości interpretacyjne, pojawiają się mikro obszary badawczych, nowe odkrycia archiwalne i muzealne, a niejednokrotnie archeologiczne, sfragistyczne, genealogiczne, heraldyczne. Pojawiają się często śmiałe koncepcje, nowe możliwości metodologiczne i narzędzia, jakie oferują nauki historyczne. Z perspektywy czasu zwraca na siebie zwłaszcza ilość podstawowych kierunków analiz. W artykule wymieniliśmy ich 11, co jednak jest tylko rodzajem sprawozdawczości niniejszego artykułu. Gdyby przyjrzeć się im bliżej, znaleźlibyśmy zapewne kolejne, które mogłyby, a często już są wyłączone jako osobne przestrzenie badawcze.

Literatura | References

- BURDA B. (2007), Szkolnictwo średnie na Dolnym Śląsku w okresie wczesnonowoczesnym (1526-1740), Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- KONOPNICKA L., KUCZER J. STRZYŻEWSKI W. (RED.) (2010), Szlachta europejska w strukturach lokalnych (2010), Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.

- KONOPNICKA M. (2008a), Hans von Schönaich. Pierwszy śląski książę Fryderyka Wielkiego II (cz. 1), „Pro libris”, nr 1 i 2, s. 110-114.
- KONOPNICKA M. (2008b), Hans von Schönaich. Pierwszy śląski książę Fryderyka Wielkiego II (cz. 2), „Pro libris”, nr 1 i 2, s. 143-146.
- KONOPNICKA M. (2008c), Między habsburskim dziedzictwem a pruską rzeczywistością. Praktyka nadawania tytułu baronowskiego na Śląsku po 1740 r., [w:] *Młodsza Europa. Od Średniowiecza do Współczesności*, red. J. Jurkiewicz, R. M. Józefiak, W. Strzyżewski, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 287-299.
- KONOPNICKA M. (2009a), Erhebungen in den Freiherrenstand in Schlesien nach 1740. Praxis der Titelverleihung, [w:] *Aufklärung und Kulturtransfer in Mittel- und Osteuropa*, red. A. Pufelska, I.-M. D'Aprile, Wehrhahn Verlag, s. 71-88.
- KONOPNICKA M. (2009b), Hans Ernst von Kottwitz (1757-1843). Czołowy przedstawiciel ruchu przebudzeniowego, propagator pracy na rzecz ubogich, [w:] *Zapisali się w dziejach Środkowego Nadodrza. Szkice biograficzne Zieleny Góra*, Wydawnictwo „Pro Libris”, s. 49-56.
- KONOPNICKA M. (2010), Działalność fundacyjna szlachty księstwa głogowskiego w XVIII wieku, [w:] *Glogovia Maior. Wielki Głogów pomiędzy blaskiem i cieniem ruin*, red. B. Czechowicz, M. Konopnicka, Głogów, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 315-326.
- KONOPNICKA M. (2011), Landraci zielonogórscy w latach 1741-1806. Kryteria wyboru i motywy kariery urzędniczej, [w:] *Burmistrz, landrat, wojewoda. Przemiany administracyjne na Środkowym Nadodrzu od średniowiecza aż do czasów współczesnych*, red. P. Bartkowiak, D. Kotlarek, J. Kuczer, Zielona Góra, Wydawnictwo Pro Libris, s. 44-55.
- KONOPNICKA M. (2012a), Struktura szlachty śląskiej w świetle pruskich tablic wasalnych z drugiej połowy XVIII i początku XIX w., „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 3, s. 21-48.
- KONOPNICKA M. (2012b), Szlachta dawnego księstwa głogowskiego według tablic wasalnych z 1752 r., „Studia Zachodnie”, nr 14, s. 287-304.
- KONOPNICKA M. (2014a), Oficer w służbie cywilnej na Śląsku 1740-1806 (współczesna historiografia wobec dawnego stereotypu), [w:] *Mity i legendy w polskiej historii wojskowości*, red. W. Caban, J. Smoliński, Kielce, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, s. 122-132.
- KONOPNICKA M. (2014b), Oficer, urzędnik, dworzanin. Kariery szlachty śląskiej w państwie pruskim (1740-1806), Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.

- KONOPNICKA M. (2017), Rodzina von Seydel z Luboszyca. Przyczynek do badań prozopograficznych szlachty dolnołużyckiej, „Studia Zachodnie”, nr 19, s. 75-85.
- KONOPNICKA M. (2018), Rodzina von Stentsch. Właściciele Przytoku w XVI-XIX wieku, „In Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką”, nr 12, s. 121-131.
- KONOPNICKA M. (2019), Bestrebungen des schlesischen Adels für den Bau der Kirchen nach 1740 (Im Lichte des im Geheimen Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz erhaltenen Quellenmaterials), [w:] Reformacja. Między ideą a realizacją. Aspekty europejskie, polskie, śląskie, red. L. Harc, G. Wąs, Kraków Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, s. 315-327.
- KONOPNICKA M., DOLAŃSKI D. (2000), Stosunki wyznaniowe na pograniczu śląsko-lubuskim w XVI-XVIII wieku, „Rocznik Lubuski”, 26(2), s. 51-75.
- KUCZER J. (2004), Znaczenie rodu von Kottwitz w enklawie chobieńskiej w latach 1477-1638, „Studia Zachodnie”, nr 7, s. 75-88.
- KUCZER J. (2005), Współdziałanie szlachty protestanckiej księstwa głogowskiego w obronie wyznania w XVII i na początku XVIII wieku, „Studia Zachodnie”, nr 8, s. 121-136.
- KUCZER J. (2006), Rodzina von Biberstein w księstwie głogowskim w XVI w., [w:] Bibersteinowie w dziejach pogranicza śląsko-łużyckiego, red. T. Jaworski, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 97-110.
- KUCZER J. (2008a), Baron von Schönaich zwany Nieszczęśliwym (cz. 1 i 2), „Pro libris”, nr 1 i 2, s. 104-109 i 137-142.
- KUCZER J. (2008b), Podróżnik, dyplomata, fundator śląski doby renesansu. Joachim von Berge (1526-1606) oczami biografa Karla Kellera, „Pro libris”, nr 4, s. 139-146.
- KUCZER J. (2009a), Od glorii do upadku. Osadnictwo szlachty tytularnej na Śląsku po wojnie trzydziestoletniej na przykładzie rodziny hrabiów von Dünnewald (1669-1718), „Studia Śląskie”, nr 68, s. 93-116.
- KUCZER J. (2009b), Szlachcic In Christo seeliglich. Edukacja młodzieży szlacheckiej Śląska w czasach habsburskich na przykładzie księstwa głogowskiego, „Studia Zachodnie”, nr 11, s. 29-41.
- KUCZER J. (2010), Die schlesischen Stände und die kaiserliche Kriegführung von 1600 bis 1740 am Beispiel des Fürstentums Groß-Glogau, [w:] Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740, red. P. Rauscher, Münster, s. 229-250.

- KUCZER J. (2012, Rycerze, manowie, szlachta, baronowie. Prawne i społeczne aspekty powstawania wczesnonowoczesnej szlachty księstwa głogowskiego w okresie panowania Jagiellonów (1490-1526), [w:] Głogów w czasach Jagiellonów, red. Leszek Lenarczyk, s. 19-54.
- KUCZER J. (2013a), Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629-1740), Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- KUCZER J. (2013b), Prestige, Rank, Authority – Tradition and Law. The Silesian Aristocracy's Way to Gain and Hold up the Social Status at the Turn of Baroque and Enlightenment, [w:] Images of/from Enlightenment, red. D. Dolański, A. Janczys, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 137-163.
- KUCZER J. (2018), Migrating Aristocracy. Notices to Public, Law and Administrative Dimensions of Aristocratic Aspirations in Silesia in the Epoch of Baroque, [w:] Changes of the Noble Society. Aristocracy and New Nobility in the Habsburg Monarchy and Central Europe from the 16th to the 20th Century, Charles University, Prague, s. 163-173.
- KUCZER J. (2019a), „Czwarty stan?”. Aspekty społeczno-ustrojowe, prawne, administracyjne i kulturowe warunkujące rozwój stanu panów (Herrenstand) na Śląsku w okresie nowożytnym (XVI-XVIII w.), „Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy”, nr 10, s. 1-13.
- KUCZER J. (2019b), Sejmik zielonogórski w systemie administracyjnym księstwa głogowskiego w epoce habsburskiej (1526-1740), [w:] Prawo samorządu terytorialnego. Doświadczenia, wyzwania i perspektywy, red. A. Bisztyga, A. Chodorowska, A. Feja-Paszkiewicz, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 559-573.
- KUCZER J. (2019c), Struktura dóbr szlacheckich w księstwie głogowskim i podstawy prawnego ich funkcjonowania w czasach habsburskich (1526-1740), „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, nr 74, s. 159-181.
- KUCZER J. (2023), Rola szlachcianek w życiu administracyjnym i społecznym w księstwie głogowskim okresu XVI-XVIII w. w świetle źródeł i niemieckiego piśmarstwa historycznego, 2023, Jarosław Kuczer, [w:] Motywy wędrówki i kobiety w wybranych kontekstach, red. Paulina Pomajda, Ewelina Chodźko, Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, Lublin, s. 154-165.
- KUCZER J., STRZYŻEWSKI W. (2007), Spisy dóbr ziemskich księstwa głogowskiego, Wydawnictwo „DiG”, Warszawa.
- PTAK M. (2001), Sprawy wojskowe w przywilejach księstwa głogowskiego, [w:] W kręgu dziejów sił zbrojnych i prawa wojskowego, red. P. Jurek, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 26-35.

- PTAK M. (2006), Własność alodialna i lenna na Śląsku, [w:] *Kultura prawna w Europie Środkowej*, red. A. Barciak, Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, s. 96-103.
- RECHENBERG V. W. (2016), *Die Familie von Rechenberg. Von ihrem Ursprung bis zur Gegenreformation*, MV-Verlag.
- ROCZNIK LUBUSKI (2000), Szlachta pogranicza śląsko-wielkopolsko-lubuskiego (XVI-XVIII wiek), red. K. Bartkiewicz, 26(2), *Lubuskie Towarzystwo Naukowe*, Zielona Góra.
- ROCZNIK LUBUSKI (2001), Rola Szlachty w kształtowaniu oblicza społeczno-gospodarczego Nowej Marchii (XVI-XVIII wiek), red. W. Strzyżewski, 27(1), *Lubuskie Towarzystwo Naukowe*, Zielona Góra.
- SCHWARTZ P. (1928), Die Klassifikation von 1718/1719. Ein Beitrag zur Familien- und Wirtschaftsgeschichte der neumärkischen Landgemeinden, „Die Neumark Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Neumark”, Landsberg a. W.
- STELLER G. (1937), Wenzel Eusebius von Lobkowitz und die Kirchenvisitation im Fürstentum Sagan im Jahre 1670, Breslau.
- STELLER G. (1942), Regesten Saganer Lehnbriefe vor 1510, Borispol bei Kijew, [manuskrypt WiMBP ZG].
- STELLER G. (1967), Lehnbriefe des Fürstentums Sagan von 1508/09. Ein Beitrag zur Geschichte des Saganer Adels, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau“, nr 12, s. 89-125.
- STELLER G. (1970a), Der Adel des Fürstentums Sagan 1440-1714. Urkundliche Beiträge zu seiner Geschichte, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau“, nr 13, s. 7-60.
- STELLER G. (1970b), Ein Urbar der Saganer Kammergüter von 1552 mit einem Ausblick auf die Eisenhämmer im Fürstentum Sagan, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau“, nr 15, s. 58-87.
- STRZYŻEWSKI W. (1998), Jan Rechenberg (ok. 1480-1537). Szlachcic, wojskowy w służbie Jagiellonów, prekursor luteranizmu w księstwie głogowskim, [w:] *Ludzie Środkowego Nadodrza. Wybrane szkice biograficzne* (XII-XX wiek), red. K. Bartkiewicz, Wydawnictwo „Verbum”, s. 187-188.
- STRZYŻEWSKI W. (2000), Herby szlachty Nowej Marchii w herbarzu Johanna Siebmachera z 1605 roku, „Rocznik Lubuski”, 26(1), s. 115-122.
- STRZYŻEWSKI W. (2005), Od rycerza do księcia. Kariera rodziny von Schönaich z księstwa głogowskiego w świetle źródeł sfragistycznych XVI-XVIII wieku, „Roczniki Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, nr 7, s. 143-150.

- STRZYŻEWSKI W. (2006a), Herby Bibersteinów w świetle dawnych pieczęci i herbarzy, [w:] Bibersteinowie w dziejach pogranicza śląsko-łużyckiego, red. T. Jaworski, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 159-168.
- STRZYŻEWSKI W. (2006b), Kariera rodziny Fernemont w księstwie głogowskim w świetle nowożytnych pieczęci (XVII-XVIII wiek), [w:] Polacy-Niemcy-Pogranicze. Studia historyczne, red. G. Wyder, T. Nodzyński, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 139-146.
- STRZYŻEWSKI W. (2006c), Pieczęcie prywatne szlachty księstwa głogowskiego w XVI-XVIII wieku, „Studia Lubuskie”, nr 2, s. 97-107.
- STRZYŻEWSKI W. (2008), Wczesnonowożytna pieczęć szlachecka na przykładzie księstwa głogowskiego (XVI-XVIII w.), [w:] Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku, red. A. Chlebowska, A. Gut, Wydawnictwo „DiG”, s. 79-90.
- STRZYŻEWSKI W. (2011) Herby rodziny von Promnitz, [w:] Promnitzowie w dziejach Śląska i Łużyc, red. T. Jaworski, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 31-37.
- STRZYŻEWSKI W. (2014), Rodzina Fernemont w Sławie w świetle wczesnonowożytnych pieczęci (XVII-XVIII w.), [w:] Siedem wykładów na siedem wieków Sławy, red. A. Rösler, Sława, s. 63-67.